

QADIMGI DAVR MUSIQASINI O'RGANISHNING TARIXIY, NAZARIY VA MANBASHUNOSLIK ASOSLARI

Shomatova Zamira

Annotatsiya

Ushbu maqola qadimgi davr musiqasini ilmiy o'rganishning tarixiy, nazariy va manbashunoslik asoslarini chuqur tahlil qiladi. Unda qadimgi musiqiy madaniyatni tadqiq etishda qo'llaniladigan metodologiyalar, mavjud nazariy yondashuvlar va tarixiy manbalarning ahamiyati yoritilgan. Maqola qadimgi davr musiqasining o'ziga xos xususiyatlarini, uning rivojlanish bosqichlarini va zamonaviy musiqashunoslikdagi o'rini tushunish uchun zarur bo'lgan fundamental tamoyillarni belgilab beradi. Shuningdek, qadimgi musiqa merosini saqlash va kelajak avlodlarga yetkazishdagi manbashunoslikning muhim rolini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Qadimgi Musiqa, Musiqashunoslik, Tarixiy Asoslar, Nazariy Asoslar, Manbashunoslik, Musiqiy Madaniyat, Musiqiy Meros

Kirish

Qadimgi davr musiqasini o'rganish insoniyat sivilizatsiyasining dastlabki bosqichlaridagi madaniy va ma'naviy hayotini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Bu davr musiqasi nafaqat estetik hodisa, balki ijtimoiy tuzilmalar, diniy e'tiqodlar, falsafiy qarashlar va texnologik yutuqlarni aks ettiruvchi murakkab tizimdir. Qadimgi sivilizatsiyalar, masalan, Misr kabi davlatlarda irrigatsiya, savdo, san'at va ilm-fanning yuqori darajada rivojlangani [1], ularning musiqiy madaniyati ham o'ziga xos boylik va murakkablikka ega bo'lganligini ko'rsatadi. Biroq, bu davr musiqasini tadqiq qilishda manbalarning cheklanganligi, ularning parcha-parcha holatda saqlanib qolganligi va talqin qilishdagi qiyinchiliklar ilmiy jamoatchilik oldida doimiy muammolarni keltirib chiqaradi.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi qadimgi musiqiy merosni kompleks yondashuv asosida o'rganish zarurati bilan belgilanadi. Markaziy Osiyo kabi mintaqalarda qadimgi musiqa madaniyati tashqi ta'sirlar, xususan, Yaqin Sharq va Yunon madaniyatining o'zaro ta'siri natijasida shakllanganligi arxeologik topilmalar orqali tasdiqlangan [2]. Qo'yqirilganqal'a (mil. av. IV-III asrlar) dan topilgan sopol ko'zada burchakli arfa chalayotgan musiqachi tasviri, shuningdek, O'zbekistondan topilgan bronza davriga oid suyak naylar bu hududning qadimgi musiqiy an'analari boyligidan dalolat beradi [2]. Aleksandr Makedonskiy yurishlari davrida (mil. av. 330-yildan) kithara, lira va aulos kabi yunon asboblarning kirib kelishi, Taxti Sangin (mil. av. IV-III asrlar) dan aulos parchalari topilishi mintaqadagi musiqiy almashinuvlarning chuqurligini ko'rsatadi [2].

Tadqiqotning maqsadi qadimgi davr musiqasini o'rganishning tarixiy, nazariy va manbashunoslik asoslarini tizimli tahlil qilish, uning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash va zamonaviy tadqiqot metodologiyalarini baholashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun qadimgi sivilizatsiyalar musiqiy madaniyatining rivojlanish bosqichlari, musiqiy nazariyalarning shakllanishi, arxeologik, yozma va ikonografik manbalarning ahamiyati, Markaziy Osiyo musiqiy merosining o'ziga xosliklari hamda musiqani rekonstruksiya qilish va talqin qilishning zamonaviy yondashuvlari ko'rib chiqiladi.

Asosiy qism

Qadimgi sivilizatsiyalar musiqiy madaniyatining tarixiy konteksti va rivojlanish bosqichlari insoniyatning dastlabki uyushgan jamiyatlarida musiqaning naqadar markaziy o'rin tutganini ko'rsatadi. Misr, Mesopotamiya, Hind vodiysi, Xitoy va Yunoniston kabi qadimgi sivilizatsiyalarda musiqa nafaqat estetik zavq manbai, balkim diniy marosimlar, ijtimoiy tadbirlar, harbiy yurishlar va kundalik hayotning ajralmas qismi bo'lgan. Misr sivilizatsiyasining yuqori darajada rivojlanganligi, irrigatsiya tizimlari, savdo aloqalari va ilm-fanning taraqqiy etganligi [1] uning musiqiy madaniyatida ham o'z aksini topgan. Fir'avnlr davrida musiqa ibodatxonalarda xudolarga bag'ishlangan marosimlarda, dafn marosimlarida va saroy bayramlarida ijro etilgan. Mesopotamiyada esa shumer, akkad, babil va ossur madaniyatlarida musiqa ilohiy kuchlar bilan bog'liq bo'lib, ibodatxona

xizmatlarida, shuningdek, shohona ziyofatlarda muhim rol o'ynagan. Bu davrlarda arfa, lira, nay, baraban kabi asboblarning keng tarqalgan bo'lib, ularning shakllari va ijro usullari jamiyatning ijtimoiy va texnologik rivojlanishi bilan birga takomillashib borgan. Xitoyda musiqa falsafiy va kosmik tushunchalar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, davlat boshqaruvi va ijtimoiy tartibni saqlashda muhim vosita hisoblangan. Konfutsiy ta'limotida musiqa insonning axloqiy kamolotiga xizmat qiluvchi vosita sifatida ko'rilgan. Qadimgi Yunonistonda esa musiqa ta'lim tizimining asosiy elementlaridan biri bo'lib, falsafa, matematika va astronomiya bilan uzviy bog'liq holda o'rganilgan. Musiqaning rivojlanish bosqichlari sivilizatsiyalarning murakkablashuvi, yozuvning paydo bo'lishi, metallurgiya va boshqa texnologik yutuqlar bilan bevosita bog'liq bo'lib, bu jarayonlar musiqiy asboblarning xilma-xillashuvi va musiqiy shakllarning boyishiga olib kelgan. Musiqa nafaqat ovozlar majmui, balki o'sha davr odamlarining dunyoqarashi, e'tiqodlari va estetik ideallarini aks ettiruvchi murakkab madaniy hodisa sifatida shakllangan.

Qadimgi davr musiqiy nazariyalarining shakllanishi va falsafiy asoslari musiqaning nafaqat amaliy ijro, balki chuqur intellektual tahlil obyekti bo'lganligini ko'rsatadi. Ayniqsa, Qadimgi Yunonistonda musiqa nazariyasi falsafa, matematika va kosmologiya bilan uzviy bog'liq holda rivojlangan. Pifagor maktabi musiqiy intervallarning matematik nisbatlarini kashf etib, koinotning garmonik tuzilishi bilan bog'liq "sferalar musiqasi" nazariyasini ilgari surgan. Pifagorchilarning fikricha, musiqiy garmoniya kosmik tartibning aksidir va inson ruhi bu garmoniyaning idrok etish orqali poklanadi. Platon o'zining "Davlat" asarida musiqaning axloqiy ta'siriga alohida e'tibor qaratib, ma'lum ladlar (modlar) inson xarakterini shakllantirishda turli xil ta'sirga ega ekanligini ta'kidlagan. Uning "etos nazariyasi"ga ko'ra, musiqa jamiyatda ma'lum bir axloqiy qadriyatlarni mustahkamlashi yoki buzishi mumkin, shuning uchun davlat musiqiy ta'limni qat'iy nazorat qilishi lozim. Aristotel ham musiqaning inson psixikasiga ta'sirini o'rganib, uning katarsis (ruhiy poklanish) funksiyasini qayd etgan. Aristoksen kabi nazariyotchilar esa musiqani matematik nisbatlardan tashqari, eshitish orqali idrok etiladigan hodisa sifatida o'rganishga harakat qilib, ritm va melodiya nazariyalarini rivojlantirganlar. Qadimgi Xitoyda ham musiqa nazariyasi chuqur falsafiy asoslarga ega

bo'lgan. Besh tonli gamma (pentatonika) besh element (suv, olov, yog'och, metall, yer) va besh sayyora bilan bog'liq holda tushunilgan. Musiqiy tovushlarning to'g'ri uyg'unligi koinotdagi muvozanatni aks ettirgan va imperatorning hukmronligi uchun muhim hisoblangan. "Lüshi Chunqiu" kabi qadimgi Xitoy matnlarida musiqa nazariyasi, asboblari va ularning ijtimoiy funksiyalari batafsil bayon etilgan. Bu nazariyalar qadimgi davr musiqasining nafaqat ijrochilik san'ati, balki chuqur intellektual va ma'naviy tizim ekanligini ko'rsatadi, uning orqali insoniyat o'zining koinotdagi o'rnini va axloqiy qadriyatlarini anglashga intilgan.

Qadimgi musiqani o'rganishda manbashunoslikning ahamiyati va turlari tadqiqotning eng murakkab, ammo hal qiluvchi jihatlaridan biridir. Manbalarning cheklanganligi va parcha-parcha holatda saqlanib qolganligi sababli, ularni kompleks yondashuv asosida tahlil qilish zarur. Manbashunoslikning asosiy turlari arxeologik, yozma va ikonografik manbalardir. Arxeologik manbalar qadimgi musiqiy asboblarning qoldiqlarini o'z ichiga oladi. O'zbekistondan topilgan bronza davriga oid suyak naylar, Xorazmdagi Qo'yqirilganqal'a (mil. av. IV-III asrlar) dan topilgan sopol ko'zda burchakli arfa chalayotgan musiqachi tasviri [2] kabi topilmalar qadimgi davr musiqiy amaliyotlari haqida bevosita ma'lumot beradi. Tojikistondagi Taxti Sangin (mil. av. IV-III asrlar) dan topilgan qirqqa yaqin yunon aulosining parchalari [2] mintaqada yunon musiqiy madaniyatining tarqalganligini tasdiqlaydi. Bu asboblari ularning materiallari, tuzilishi va ehtimoliy ovoz xususiyatlari haqida ma'lumot beradi, bu esa ularni rekonstruksiya qilish va ijro etishga urinishlar uchun asos bo'ladi. Yozma manbalar qadimgi musiqiy nazariyalar, matnlar, qo'shiqlar va ba'zan notalarni o'z ichiga oladi. Mesopotamiyadan topilgan mixxat yozuvlari, Misr papiruslari, yunon faylasuflarining (Platon, Aristotel, Aristoksen) musiqaga oid risolalari va Xitoyning qadimgi klassik matnlari (masalan, "Shijing" – Qo'shiqlar kitobi) musiqiy amaliyotlar, nazariy tushunchalar, asboblari nomlari va ijro kontekstlari haqida qimmatli ma'lumotlar beradi. Biroq, ko'pchilik yozma manbalar musiqiy notalarni to'liq aks ettirmaydi, bu esa ularni talqin qilishni murakkablashtiradi. Ikonografik manbalar esa devoriy rasmlar, haykallar, relyeflar, sopol buyumlar va muhrlardagi musiqachilar, asboblari va ijro sahnalari tasvirlaridan iborat. Misr

maqbaralaridagi rasmlar, Mesopotamiya silindr muhrlari va yunon vaza rasmlari musiqiy asboblarning tashqi ko‘rinishi, ularni chalish usullari, musiqachilarning kiyimlari va ijro muhiti haqida vizual ma’lumot beradi. Qo‘yqirilganqal’a topilmasi bunga yaqqol misoldir [2]. Bu manbalarning har biri o‘ziga xos cheklovlarga ega bo‘lsa-da, ularni birgalikda o‘rganish qadimgi musiqiy madaniyatning yanada to‘liq va aniqroq manzarasini yaratishga yordam beradi.

Markaziy Osiyo qadimgi musiqiy merosi o‘ziga xosliklari, tadqiqot muammolari va istiqbollari bilan alohida ahamiyatga ega. Mintaqa qadimgi davrlardan boshlab turli sivilizatsiyalar chorrahasida joylashganligi sababli, uning musiqiy madaniyati tashqi ta’sirlar, xususan, Yaqin Sharq va Yunon madaniyatining o‘zaro ta’siri natijasida shakllangan [2]. Arxeologik topilmalar bu o‘zaro ta’sirlarning yorqin dalilidir. Xorazmdagi Qo‘yqirilganqal’a (mil. av. IV-III asrlar) dan topilgan sopol ko‘zadagi burchakli arfa chalayotgan musiqachi tasviri Yaqin Sharqdan kirib kelgan ushbu asbobning mintaqada keng tarqalganligini ko‘rsatadi [2]. Bronza davriga oid suyak naylarning O‘zbekistondan topilishi esa mahalliy musiqiy an’analarning qadimiy ildizlariga ishora qiladi [2]. Ahamoniylar hukmronligi davrida (mil. av. 539-yildan) harbiy asboblari, jumladan, metall karnaylar va zarbli cholg‘ular kirib kelganligi Abu Nasr Forobiyning tarixiy ma’lumotlarida ham qayd etilgan [2]. Aleksandr Makedonskiy yurishlari (mil. av. 330-yildan) bilan birga kithara, lira va aulos kabi yunon asboblarining kirib kelishi mintaqadagi musiqiy almashinuvlarning chuqurligini ko‘rsatadi. Taxti Sangin (mil. av. IV-III asrlar) dan topilgan aulos parchalari bunga yaqqol misoldir [2]. Garchi yunon asboblari bevosita o‘zbek va tojik an’anaviy musiqasida saqlanib qolmagan bo‘lsa-da, ular juft alvos yoki qo‘shnay kabi mahalliy shakllarga aylangan bo‘lishi mumkinligi haqida farazlar mavjud [2]. Markaziy Osiyo qadimgi musiqiy merosini tadqiq qilishda bir qator muammolar mavjud. Eng asosiysi, qadimgi musiqiy notalarning deyarli yo‘qligi, bu esa musiqaning haqiqiy ovozini rekonstruksiya qilishni nihoyatda qiyinlashtiradi. Tadqiqotlar asosan arxeologik topilmalar, ikonografik tasvirlar va yozma manbalardagi umumiy ma’lumotlarga tayanadi. Kelajakdagi tadqiqotlar uchun istiqbollar zamonaviy arxeologik metodlar, masalan, geofizik tadqiqotlar va radiokarbon tahlili orqali yangi asboblari va

ularning qoldiqlarini topishga qaratilgan bo'lishi mumkin. Shuningdek, qiyosiy etnomusiqashunoslik yondashuvlari orqali mintaqadagi hozirgi an'anaviy musiqiy amaliyotlar bilan qadimgi an'analar o'rtasidagi potentsial bog'liqliklarni o'rganish ham muhim yo'nalish hisoblanadi.

Qadimgi musiqani rekonstruksiya qilish va talqin qilishning zamonaviy yondashuvlari va metodologiyalari qadimgi davr musiqiy merosini qayta tiklash va uni zamonaviy tinglovchiga yetkazishga qaratilgan murakkab jarayondir. Bu jarayon fanlararo yondashuvni talab qiladi va bir qator innovatsion metodologiyalarni o'z ichiga oladi. Birinchidan, eksperimental arxeologiya yondashuvi qadimgi musiqiy asboblarni arxeologik topilmalar va ikonografik tasvirlar asosida qayta yaratishni o'z ichiga oladi. Bu asboblarni qayta qurish orqali ularning ovoz xususiyatlari, ijro texnikalari va akustik imkoniyatlari o'rganiladi. Masalan, Taxti Sangindan topilgan aulos parchalari asosida yunon aulosini rekonstruksiya qilish va uning ovozini eshitishga urinishlar qadimgi yunon musiqasining ehtimoliy tovush manzarasini tasavvur qilishga yordam beradi [2]. Ikkinchidan, kompyuter musiqashunosligi va raqamli gumanitar fanlar musiqiy nazariy matnlarni tahlil qilish, musiqiy naqshlarni aniqlash va hatto cheklangan notalar asosida ehtimoliy melodiylarni generatsiya qilish uchun qo'llanilmoqda. Algoritmik yondashuvlar qadimgi ladlar va intervallarning matematik tuzilishini o'rganishda yangi imkoniyatlar ochadi. Uchinchidan, etnomusiqashunoslik parallellari metodologiyasi qadimgi musiqiy amaliyotlarni tushunishda muhim rol o'ynaydi. Bu yondashuv qadimgi sivilizatsiyalarga geografik yoki madaniy jihatdan yaqin bo'lgan hududlarda saqlanib qolgan an'anaviy musiqiy amaliyotlarni o'rganish orqali qadimgi musiqaning ijro usullari, kontekstlari va estetik prinsiplari haqida farazlar qilishga imkon beradi. Biroq, bu yondashuvni ehtiyotkorlik bilan qo'llash lozim, chunki anaxronizm xavfi mavjud. To'rtinchidan, fanlararo hamkorlik ushbu sohada muvaffaqiyatga erishishning kalitidir. Arxeologlar, musiqashunoslar, tarixchilar, tilshunoslar, akustik mutaxassislar va raqamli texnologiyalar bo'yicha olimlarning birgalikdagi ishi manbalarni har tomonlama tahlil qilish va musiqani yanada aniqroq rekonstruksiya qilish imkonini beradi. Qadimgi musiqani talqin qilishda subyektivlik va aniq ijro amaliyoti haqidagi ma'lumotlarning

yetishmasligi kabi muammolar mavjud bo'lsa-da, zamonaviy metodologiyalar ushbu qadimiy merosni qayta kashf etish va uni zamonaviy avlodlar uchun jonlantirishda muhim qadamlarni tashlashga imkon bermoqda.

Xulosa

Ushbu tadqiqot qadimgi davr musiqasini o'rganishning tarixiy, nazariy va manbashunoslik asoslarini kompleks tahlil qildi. Unda qadimgi sivilizatsiyalar musiqasining madaniy va falsafiy ildizlari, shuningdek, Markaziy Osiyo musiqiy merosining o'ziga xosligi ochib berildi. Manbalarning cheklanganligi sharoitida zamonaviy fanlararo yondashuvlar, jumladan, eksperimental arxeologiya va raqamli gumanitar fanlar musiqani rekonstruksiya qilishda muhim ahamiyat kasb etishi ko'rsatildi. Kelajakda yangi arxeologik topilmalar va qiyosiy etnomusiqashunoslik orqali bu qadimiy merosni chuqurroq anglash imkoniyatlari mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Mirzayev, M. M. (2022). O'zbek xalq musiqa ijrochiligida an'anaviy cholg'u asboblari rivojlanishining tarixiy-nazariy asoslari. (San'atshunoslik fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati). O'zbekiston Davlat Konservatoriyasi. – <https://e-library.uz/index.php?r=search/view&id=2749298>
- [2] Abdullayev, R. A. (2022). O'rta Osiyo qadimgi musiqa madaniyatini o'rganishda arxeologik manbalarning o'rni. Oriental Art and Culture, 3(1), 10-15. – <https://orientalart.uz/index.php/OAC/article/view/210>
- [3] Ergasheva, Sh. A. (2021). Qadimgi davr musiqa san'atining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, (Special Issue), 143-146. – <https://www.ijcstr.org/index.php/ijcstr/article/view/106>
- [4] Mirzayev, M. M. (2021). O'zbek an'anaviy musiqa cholg'ularining tarixiy-nazariy asoslari. Oriental Art and Culture, 2(3), 11-16. – <https://orientalart.uz/index.php/OAC/article/view/109>

- [5] Karimova, G. A. (2023). Qadimgi Xorazm musiqa madaniyatining manbashunoslik tahlili. *Oriental Art and Culture*, 4(1), 22-27. – <https://orientalart.uz/index.php/OAC/article/view/321>
- [6] Xudoyberdiyeva, D. A. (2022). Qadimgi davr musiqa san'atini o'rganishda interdisiplinar yondashuvning ahamiyati. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, (Special Issue)*, 188-191. – <https://www.ijcstr.org/index.php/ijcstr/article/view/145>
- [7] Xolmatova, Z. A. (2023). O'rta Osiyo qadimgi davr musiqa madaniyatining tarixiy ildizlari. *Oriental Art and Culture*, 4(2), 30-35. <https://orientalart.uz/index.php/OAC/article/view/350>